

עילי ראונר

ספר הזן של ג'ושו

ספר הזן של ג'ושו.
תרגום, מבוא
והערות: יואל הופמן.
הוצאת בבל, 2007.

ג'

ושו נושא דרשה. נזיר שואל לפשר דבריו. ג'ושו משיב ומציב שאלה נוספת. הנזיר עונה. ג'ושו צוחק. בפסקה נפרדת, בתחתית העמוד, שב המתרגם ומאיר את פני השיח, מסב את שימת לבו של הקורא למתחולל, שב ומנסח בלשונו את הבעיה הנלמדת. זוהי אפוא בקירוב התבנית הצורנית של כל אחת מאמירותיו של ג'ושו. הספר פורש בזו אחר זו מאות עדויות לאמרותיו, ללא סדר מהותי וללא תנועה גלויה לעין.

כל עמוד בספר נפתח במפגש. נזירים מגיעים ממרחקים כדי לשמוע את קולו של המורה. ג'ושו נושא דבריו אל קבוצת אנשים. אדם עלום-שם שואל לסוגייה מטרידה. הספר מביא את הדברים הנאמרים בזיקוק רב. איננו יודעים דבר על אורח חייו של ג'ושו, איננו מתוודעים אל מקום הימצאו, איננו יכולים לקבוע את הזמן שבו הדיאלוג מתרחש. העדויות מסתירות מעיני הקורא את תנאי הסביבה, ומתרכזות ככלל בשפתם של הדוברים. לעיתים ג'ושו סוטר או בועט, לעיתים ג'ושו מצביע בידו או מושיט את רגלו, אך אלו הן הפעולות הגופניות היחידות הנמסרות בגוף שלישי. על פי רוב איננו יודעים דבר על מורה הזן מלבד המילים שהוא אומר.

כך אפוא רובו ככולו של הספר המוגש בדיבור ישיר. שוב ושוב באים תלמידים ודורשים מן המורה: "ענה לי", "אמור זאת בבקשה", "למה כוונתך?", "אנא, למד אותי...". וג'ושו רומז או בודק, חורג מן הנושא, מתעלם מן השאלה, משיב בעקיפין: "כיצד אתה רוצה שאענה?", "אל מי אתה מדבר?", "על מה אתה מדבר?". או משיב במישרין: "העניין הזה של המהות של כל המהויות – אינך זקוק לו", "מהו העצמי שלי? – עץ האלון בחצר הקדמית, הבט בו!".

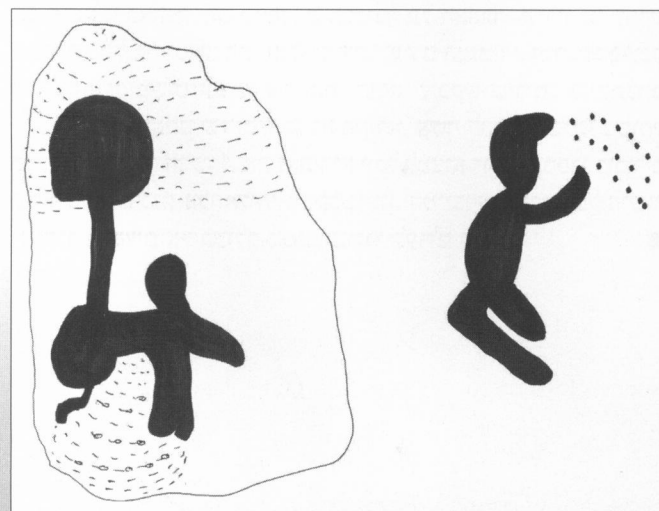
כל מפגש הוא ביסודו של דבר אירוע מילולי. אין בו מעשים נראים לעין, אין בו תיאור של פעולות משותפות. המפגש מתחולל בעיקרו בתוך הלשון, במרחב שבין הפנייה של התלמיד והתגובה של המורה, בניסוח הדחוס של שאלות ותשובות. "מהו האני שלי?", שואל הנזיר, ועונה ג'ושו: "האם אכלת את דייסת האורז שלך?". "הדרך – מה היא?", שואל מיישהו, ואומר ג'ושו: "אל תזכיר את זה, אל תזכיר את זה".

הנתיב השני, שנסלל לאורך הספר, הוא הנתיב האישי-ביוגרפי, ובו מנגן הירש מזמורי פרידה וזיכרון לסבתו ציפורה, ולדידו הסופר דן צלקה. כשהירש כותב על סבתו, הוא מתייחס להגירה וציונות, לחלומות ושברים: "וסבתי התגלגלה עם בת ובלי בעל / מחדר לחדר, עד שהקימה בית // [...] ועכשו נקדה מקונן / על צרות של ערבים / במקום לברך על התושיה / של כובשי המולדת" ("אלוהים" עמ' 110). לצלקה הירש כותב מזמורי תהילה מפי קורא מעריץ: "לדן צלקה אשורר / לאביר מכתות הזֶהר / שרוחו התעברה לשירה / וילדה לה את מוֹנֵת הפרוזה" ("תהום כחול", עמ' 126). הנתיב השלישי שמתווה הספר הוא נתיב רומנטי, שבו מזמן הירש מוזות להשמיע את קולו, תוך שהוא מצהיר כי היטה און לזמרת הכוכבים, לא פחות, והעתיק לעברית שירים מ"שפת נוגה" שהיא, לדבריו, שפה של מזמורים מושרים. בשירים הללו עוסק הירש בהווה המשוורית ובהליכי כתיבת שירה, שמצטיירים אצלו כפנטסטיים וקסומים: "כְּשֶׁלְבִי נִפְעַר לְשׁוֹרֵר / רִגְלֵי נִתְקָוּת מִהֶקְרָקֶע / צִיפּוּרִים מְגִידוֹת לִי זֶנֶב / בְּנוֹת אֶלְמָנוֹת נְדוֹת בְּמִשְׁטָן" ("רוח הים", עמ' 88). לא זו בלבד שהספר עמוס שירים מבחינה מספרית, הוא גם מעמס מטענים תרבותיים רבים, אולי רבים מכדי יכולת הנשיאה של קורא, המחפש לו שירים להתרגש מהם בספר שירה חדש, ולאמצם אל לבו. גם כשהירש מזמן את הקורא אל ביתו, הוא עושה זאת דרך תיאור הציורים התלויים בחדרים השונים: "בחדר האורחים תלוי / גרבוז משנות השישים"; "שניים של גלעדי / תלויים מעל למחשב"; "בקיר המקרר תלוי / ציורון של רפי לביא", וכן הלאה ("מחווה לטיול ישן", עמ' 96). הירש מרחיק את המרחב האינטימי ששיר עשוי לסמן בין הקורא לבין הדובר אליו, ומנסה לקרב את הקורא אליו דרך מכנים תרבותיים משותפים. מתוך איזכור הציורים הוא מגיע אל חלונות הבית, מתוכם אל הדימויים החזותיים של העיר שבחוץ (שלטים על בניינים, פרחי בֹּהֵינְה), ואז שוב אל מלאכת הכתיבה. מעשה הכתיבה נדמה כאן פֶּלֶב התמאטי של הספר. כאשר השירים עוסקים באנשים, הם עוסקים בכתיבה על אנשים אלו. כאשר הם עוסקים באהבה, הם מתרכזים בכתיבה על האהבה. שיריו של הירש נקראים בקלות יחסית. הם ממלאים את ייעודם המזמורי, ומתגלה ברובם קצב חופשי, פשוט ונגיש. עם זאת, קורא שיבקש שירים, שמסתכנים בייצור תמונת רנטגן של נפש לנוכח הקורא, עשוי להישאר בלתי מסופק למקרא "מוזיקה חדשה". את זאת הוא יוכל למצוא דווקא בספרי ביכורים של משוררים כגון אלי אליהו ויעקב ביטון, המייצרים שירים של חישוף ישיר, והנצמדים אל העולם ממש, בניגוד לעולם השיר.

ג'ושו הושיט רגל אחת קדימה. הנזיר הזיז את נעליו של המורה לכיוונו. ג'ושו משך את רגלו בחזרה. הנזיר נאלם דום (48).

"ספר הזן של ג'ושו" פורש אם כן את נופיו, ומגלה את עולמו בין המילה המעידה על עצמה, שהיא אינה מילה, ובין המחווה הריקה של השקט. ג'ושו עצמו מוכרח להשתמש במילים כדי להעמיד למבחן את השימוש במילים. באופן פרדוקסאלי הספר כתוב בגוף ראשון, וזאת דווקא כדי להשהות את כוונת הדובר, ולתת ביטוי לשאלה הנהגית בדממה.

דרכי הסתירה, שהנחו את מורה הזן, מקבלות כיום משנה תוקף בדמות הספר הזה. מורה הזן, אשר שפתו אינה שפתנו וזמנו אינו זמננו, עוטה פנים של ספר כתוב עברית. הקורא, המתוודע לראשונה לג'ושו, שומע את מילותיו והן מילים ללא קול, מילים כתובות בלבד. הספר הוא חפץ שותק, ובעת ובעונה אחת דפיו מכנסים אלפי רחשים תחת אילמותו. זהו ספר קטן מימדים ועב-כרס, המשמר איזה נופך של עתיקות יומין. הכריכה קשה, מעוצבת באלגנטיות, טבולה בצבע שחור חלק, וצדודיותה עטופה הדפס סריג אדום. זהו ספר הוקרה למפעל התרגום והיצירה של יואל הופמן. אבל יותר מכך, זהו ספר שאינו ספר. זהו ספר שבו המילים אינן מילים במובן הפשוט של המילה. ולכן, אין לקרוא בו פשוטו כמשמעו, אלא רק לעצום את העיניים ולאחוז בו. אין לקרוא במילותיו אלא להביט דרכו הלאה ממנו.

איור: לאה טרן

חוסר המובן הלוגי, הטשטוש של תשתית הדיון, והקרע שנוצר בין השאלה לתשובה מעצימים את המתח שבמפגש. התשובה של ג'ושו לעולם אינה צפויה, ובשל כך היא תמיד הופכת את השאלה של התלמיד על פיה, ונותנת לה פנים חדשות. כאשר ג'ושו מערער על השאלה, התלמיד נדרש לחשוב כיצד יהיה עליו לשאול אותה בשנית. כאשר ג'ושו מפרך או בו לשאלה, התלמיד נדרש להבין שאין לשאול אותה כלל.

אופייה של השיחה בין ג'ושו לתלמידיו מערימה מטבעה קשיים, שהרי היא איננה קוראת להסביר מהויות ולחלץ מסרים באמצעות המילים. היא מכשילה את עצמה בכוונה תחילה כדי לשוב ולשאול מהי השפה שבה אנו מדברים, מהן המילים אשר באמצעותן אנו מנסחים את השאלות. האם זה בכלל אפשרי לדבר במילים על טבע העולם, ומעל לכול, האם למילה יש חשיבות עבור הדרך של הזן.

בעיית ערכן של המילים היא אחת הבעיות המרכזיות שמציב ג'ושו עבור תלמידיו, והקושי שהיא מעוררת נותר בעינו גם בפני הקורא המתמודד לראשונה עם "ספר הזן של ג'ושו".

כוחו של הספר מצוי בדריכות הזאת. גם הקורא, שאינו מתמצא בדרכי הזן, יכול לחוש תחת כל אחת מאמרותיו של ג'ושו, שהמילים מעמידות בספק את הבחנותיהן. המילים נסדקות, נבקעות, כאילו היו אבנים, כאילו היו צופן שיש לפצח, חושפות תחתן מרחבים דוממים, חלל ריק הטורד את הנפש. אך עם זאת, אין במילים יומרה לדבר מלבד עצמן. הן אינן מורות על משמעות נסתרת, הן מציגות ללא היסוס את המובן מאליו, הן משקפות תיכף ומיד את הפשטות שלהן עצמן.

כך לדוגמה ג'ושו מכחיש שניתן לבטא במילים מהו הזן:

נזיר שאל: "מהו זן?"

ג'ושו נעמד.

הנזיר שאל: "אם כך, זה פירוש הדבר."

ג'ושו אמר: "לא אמרתי דבר עדיין" (44).

במקום אחר הוא אומר, שאין לשמוע מילים בדבריו, ושהוא עצמו למעשה אינו מדבר:

נזיר שאל: "מילותיו של ג'ושו – מהי?"

ג'ושו אמר: "אין אפילו חצי מילה".

הנזיר אמר: "מורי, אבל האם אינך כאן?"

ג'ושו אמר: "אינני מילה" (47).

אולם התלמידים שבים ומקשים, וג'ושו משכיל לנסח את דבריו מחדש:

מישהו שאל: "מבלי להשתמש במילים, מורי, אנא אמור זאת".

ג'ושו השתעל (225).

לבסוף, הוא מוצא כלי ביטוי פשוט יותר, ישיר מאוד וגלוי לעין. ג'ושו נבלע בדממה:

נזיר שאל: "כיצד אוכל להימנע מלהיות נתעה בידי הדברים השונים?"